

Date: 5th September-2026

MUMTOZ ADABIYOT TARIXIY ILDIZLARI, BADIY XUSUSIYATLARI VA
MILLIY MA'NAVIYATDAGI O'RNI

Mirzayeva Sharofat Egamnazarovna
"Tabiiy va aniq fanlar"ga ixtisoslashtirilgan
S.H.Sirojiddinov nomidagi Respublika
akademik litseyi ona tili va adabiyot
fani bosh o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek mumtoz adabiyotining shakllanish bosqichlari, uning badiiy-estetik xususiyatlari va vakillari tahlil qilinadi. Mumtoz adabiyot — xalqimizning ma'naviy-madaniy merosining eng qimmatli qatlamlaridan biri bo'lib, u asrlar davomida shakllangan falsafiy, axloqiy va estetik qarashlarning badiiy ifodasidir. Maqolada Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab kabi mumtoz ijodkorlarning adabiyotimiz rivojiga qo'shgan hissasi, mumtoz she'riyatning janr xususiyatlari (g'azal, ruboiy, qasida, masnaviy), aruz vazni va uning o'ziga xosligi yoritiladi. Shuningdek, mumtoz adabiyotning bugungi yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati va uni o'rganishning zaruriyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Mumtoz adabiyot, g'azal, ruboiy, masnaviy, aruz vazni, Alisher Navoiy, tasavvuf adabiyoti, badiiy mahorat, milliy ma'naviyat, klassik she'riyat.

Har bir xalqning ma'naviy dunyoqarashi, milliy o'zligi va dahosi uning adabiyotida namoyon bo'ladi. O'zbek xalqining mumtoz adabiyoti ana shunday boy va rang-barang meros bo'lib, u nafaqat o'zbek, balki butun turkiy xalqlar madaniyatining faxrli sahifalarini tashkil etadi. Mumtoz adabiyot deganda, odatda, IX-X asrlardan boshlab XIX asr oxirigacha bo'lgan davrda yaratilgan, o'zining yuksak badiiy mahorati, chuqur falsafiy-axloqiy mazmuni va mukammal shakl xususiyatlari bilan ajralib turuvchi adabiy meros nazarda tutiladi.

Mumtoz adabiyotni o'rganish nafaqat tarixiy-adabiy ahamiyatga ega, balki u bugungi kunda ham yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik, mehr-oqibat kabi umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Zero, mumtoz shoir va adiblarimiz o'z asarlarida inson kamoloti, ma'rifat, adolat, do'stlik va sevgi mavzularini yuksak badiiy mahorat bilan ifodalab, ularni asrlar osha o'z qadr-qimmatini yo'qotmaydigan durdonalarga aylantirganlar.

Ushbu maqolaning maqsadi — mumtoz adabiyotning shakllanish jarayonini, uning asosiy vakillari va ularning ijodiy merosini, shuningdek mumtoz she'riyatning janr va shakl xususiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan yoritishdan iborat.

O'zbek mumtoz adabiyotining ildizlari qadimgi turkiy bitiktoshlar (Orxun-Enasoy yozma yodgorliklari) hamda "Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig" kabi asarlarga borib taqaladi. XI asrda Yusuf Xos Hojib tomonidan yaratilgan "Qutadg'u bilig" ("Saodatga yo'llovchi bilim") dostoni turkiy xalqlar adabiyotidagi ilk yirik badiiy-falsafiy asar sifatida

Date: 5th September-2026

alohida ahamiyatga ega. Unda davlat boshqaruvi, adolat, ilm-ma'rifat masalalari badiiy vositalar orqali ifodalangan.

Ahmad Yugnakiyning "Hibatul haqoyiq" asari ham ushbu davr adabiyotining muhim namunasi bo'lib, unda ham axloqiy-ta'limiy g'oyalar ustuvorlik qiladi. XII-XIV asrlarda tasavvuf adabiyoti rivoj topib, Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg'oniy kabi shoirlarning ijodi bilan bog'liq holda "hikmat" janri shakllandi.

Mumtoz adabiyotning cho'qqisi hisoblangan davr — bu Temuriylar davri (XIV-XV asrlar) bo'lib, bu davrda Samarqand va Hirot ilm-fan hamda adabiyot markazlariga aylandi. Ayniqsa, Alisher Navoiyning ijodiy faoliyati bilan o'zbek mumtoz adabiyoti jahon adabiyoti darajasiga ko'tarildi.

Alisher Navoiy (1441-1501) nafaqat o'zbek, balki butun turkiy xalqlar adabiyotining buyuk namoyandasi hisoblanadi. U o'zbek tilining boyligi va imkoniyatlarini isbotlab, "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida turkiy tilning forsiy tildan qolishmasligini asoslab berdi.

Navoiyning "Xamsa" (Beshlik) asari — "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor", "Saddi Iskandariy" dostonlaridan iborat bo'lib, unda insonparvarlik, adolat, sadoqatli muhabbat g'oyalari yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlangan. Shuningdek, uning to'rt devondan iborat "Xazoyin ul-maoniy" kulliyoti g'azalchilik san'atining eng yuksak namunalarini o'zida mujassam etgan.

Navoiy ijodida inson qalbining nozik tuyg'ulari, ishq-muhabbat mavzusi ramziy-majoziy vositalar orqali chuqur falsafiy mazmun kasb etadi. Uning g'azallarida so'z san'ati, tashbeh, istiora, mubolag'a kabi badiiy san'atlar mahorat bilan qo'llanilgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) — davlat arbobi, sarkarda va shoir sifatida "Boburnoma" asari orqali nasr, "Devon" orqali esa nazm sohasida o'chmas iz qoldirdi. Uning she'riyatida g'urbat, vatan sog'inchi, hayotning ma'nosi haqidagi mulohazalar samimiy ifodalangan.

Boborahim Mashrab (1657-1711) — Qalandariy tariqatining yorqin vakili bo'lib, uning she'riyatida ijtimoiy adolatsizlikka qarshi isyonkorlik ruhi va tasavvufiy g'oyalar uyg'unlashgan. Turdi, Muqimiy, Furqat kabi shoirlar esa mumtoz adabiyot an'analarini XVIII-XIX asrlarda davom ettirib, unga yangi mazmun bag'ishladilar.

Mumtoz adabiyot o'ziga xos janrlar tizimiga ega. ****G'azal**** — oshiqona kechinmalarni ifodalovchi lirik janr bo'lib, odatda 7-15 baytdan iborat, har bir bayt mustaqil mazmun kasb etadi. ****Ruboiy**** — to'rt misradan iborat, chuqur falsafiy fikrni ixcham ifodalovchi janr. ****Qasida**** — kimsani yoki g'oyani madh etuvchi yirik hajmli janr. ****Masnaviy**** — har bir bayt o'zaro qofiyalangan, dostonlar yozishda qo'llaniladigan janr.

Mumtoz she'riyatning o'ziga xos xususiyati — u ****aruz vazni****da yozilganligidir. Aruz — bo'g'inlarning cho'ziq va qisqaligiga asoslangan, arab-fors adabiyotidan o'zlashtirilgan, ammo turkiy tilning xususiyatlariga moslashtirilgan she'riy vazn tizimi. Aruzning murakkab qoidalari shoirdan yuksak til mahorati va badiiy salohiyatni talab qilgan.

Mumtoz adabiyot faqat tarixiy meros emas, balki bugungi kun uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Unda ifodalangan insonparvarlik, ilm-ma'rifatga intilish, vatanga

Date: 5th September-2026

muhabbat, halollik va poklik g'oyalari umuminsoniy qadriyat sifatida hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Yoshlarni mumtoz adabiyot namunalari asosida tarbiyalash ularda milliy g'urur va ma'naviy yuksaklikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek mumtoz adabiyoti asrlar osha shakllangan, boy g'oyaviy-badiiy mazmunga ega bo'lgan noyob ma'naviy merosdir. Yusuf Xos Hojibdan tortib Alisher Navoiy, Bobur, Mashrabgacha bo'lgan buyuk ijodkorlar o'z asarlari orqali nafaqat badiiy so'z san'atining yuksak namunalari yaratdilar, balki insoniyat uchun umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan g'oyalarni ham ifodalab berdilar. Mumtoz adabiyotni chuqur o'rganish va uni yosh avlodga to'g'ri yetkazish — bu nafaqat adabiyotshunoslik fanining, balki butun jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy vazifasidir. Zero, o'z tarixini va adabiy merosini biladigan xalqgina kelajakka ishonch bilan qadam qo'ya oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. — Toshkent: Fan, 1987-2003.
2. Hayitmetov A. Navoiy lirikasi. — Toshkent: Fan, 1961.
3. Qayumov A. Qadimiyat obidalari. — Toshkent: O'qituvchi, 1972.
4. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. — Toshkent: Adabiyot va san'at, 1979.
5. Erkinov A. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. — Toshkent: Universitet, 2005.
6. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. — Toshkent: Yozuvchi, 2006.
7. Boboyev T., Karimov B. O'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 2003.
8. Homidiy H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 1998.